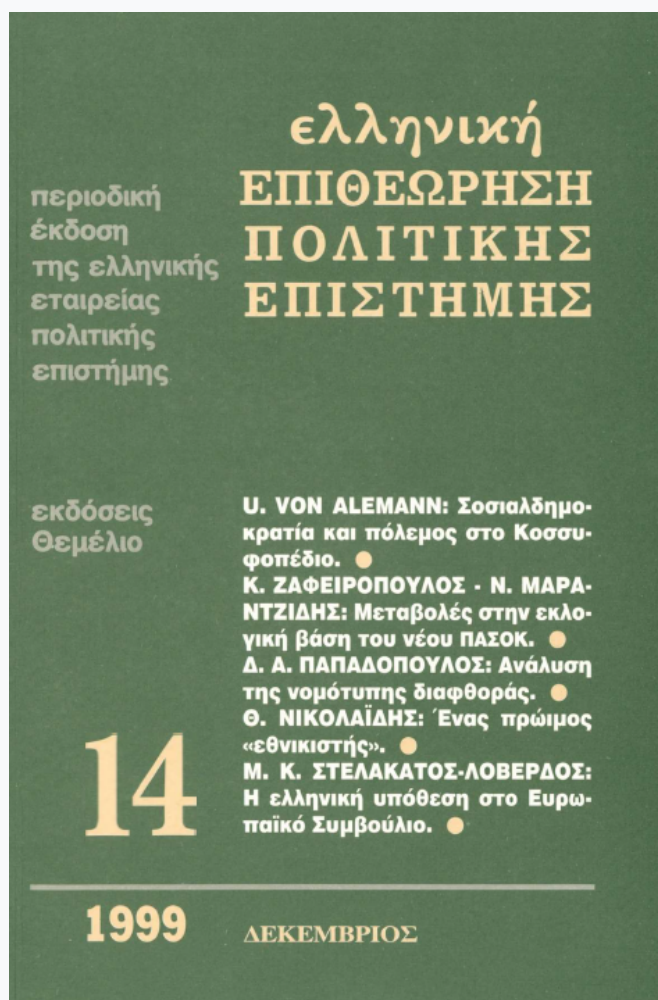

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 14 (1999)

Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα μετά την 21 η Απριλίου 1967 ως αντικείμενο διεθνούς διαφοράς

Μιχάλης Κ. Στελακάτος-Λοβέρδος

doi: [10.12681/hpsa.15163](https://doi.org/10.12681/hpsa.15163)

Copyright © 2017, Μιχάλης Κ. Στελακάτος-Λοβέρδος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Στελακάτος-Λοβέρδος Μ. Κ. (2017). Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα μετά την 21 η Απριλίου 1967 ως αντικείμενο διεθνούς διαφοράς. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 14, 117–139. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15163>

Κ Α Τ Α Θ Ε Σ Ε Ι Σ

Η «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΠΟΘΕΣΗ» ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

*Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ 21η ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1967
ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ*

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΛΑΚΑΤΟΣ-ΛΟΒΕΡΔΟΣ*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

Τρεις μέρες μετά την 21η Απριλίου 1967, η Συμβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης διαπιστώνει ότι, ενώ είχαν αποσταλεί κανονικά τα διαπιστευτήρια των μελών του ελληνικού κοινοβουλίου προκειμένου να συμμετάσχουν στις εργασίες της, η ελληνική κυβέρνηση που προέκυψε μετά την 21η Απριλίου τα απέσυρε. Η Συνέλευση, με την Οδηγία 256 (1967), υπενθυμίζει στην τότε κυβέρνηση ότι ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης δεσμεύεται στο σεβασμό των αρχών που διέπουν τη συμμετοχή των κρατών σε αυτό, και συγκεκριμένα των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών όπως και της αρχής του κράτους δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη.

Μερικές μέρες αργότερα, στις 3 Μαΐου 1967, το δικτατορικό καθεστώς ανακοινώνει ότι προτίθεται να επικαλεσθεί τις διατάξεις του άρθρου 15 παρ. 1 της ΕΣΔΑ (περί αναστολής εφαρμογής των διατάξεών της σε περίπτωση «πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωή του έθνους») προκειμένου να δικαιολογήσει την παραβίαση των υποχρεώσεων της Ελλάδας, όπως αυτές προκύπτουν από τη Σύμβαση.

Στις 23 Ιουνίου του ίδιου έτους, η Διαρκής Επιτροπή της Συνέ-

* Ο Μιχ. Κ. Στελακάτος-Λοβέρδος είναι δικηγόρος δ.ν.

λευσης απευθύνει στην ελληνική κυβέρνηση την 346 (1967) Απόφασή της με την οποία, αφού διαπιστώνει την παραβίαση των θεμελιωδών ελευθεριών που εγγνύται το άρθρο 3 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης και την απουσία των προϋποθέσεων εφαρμογής του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, καλεί τα υπόλοιπα κράτη-μέλη να προσφύγουν στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά της τότε ελληνικής κυβέρνησης.¹

Πράγματι, στις 20 Σεπτεμβρίου 1967, οι κυβερνήσεις της Δανίας, Σουηδίας, Νορβηγίας και Ολλανδίας προσφεύγουν κατά της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με την παραβίαση από αυτήν του συνόλου σχεδόν των προστατευόμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΣΔΑ (άρθρα 5 - προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, 6 - εγγυήσεις δικαστικής προστασίας, 8 - σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, 9 - ελευθερία της γνώμης, 11 - δικαίωμα συναθροίσεων, 13 - δικαίωμα πραγματικής προσφυγής, 14 - απαγόρευση διακρίνουσας μεταχείρισης).²

Έτσι, η διαδικασία στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης παρουσιάζει δύο παράλληλες μορφές. Η μία είναι πολιτική και αφορά στην παρακολούθηση της υπόθεσης από πολιτικό όργανο, τη Συνέλευση, η δεύτερη αφορά στην εξέταση των προσφυγών των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.³ Αξίζει ίσως να σημειωθεί ότι οι προσφυγές αυτές αποτελούν χαρακτηριστική περίπτωση διακρατικής διαφοράς με αντικείμενο το σεβασμό ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς δεν απαιτείται για το παραδεκτό της προσφυγής η θεμελίωση ιδιαίτερου έννομου συμφέροντος του προσφεύγοντος κράτους-μέλους έναντι ενός άλλου μέλους. Αρκεί εκείνο που θεμελιώνεται στη γενική υποχρέωση (των κρατών-μελών) σεβασμού των προστατευόμενων δικαιωμάτων στη Σύμβαση, και συνακόλουθα το έννομο συμφέρον κάθε συμβαλλόμενου κράτους να ζητά την τήρηση αυτής της συμβατικής υποχρέωσης.⁴ Οι προσφυγές αυτές ήταν επο-

1. A.-Ch. Kiss - Ph. Vegleris, «L'affaire grecque devant le Conseil de l'Europe et la Commission européenne des Droits de l'Homme», *AFDI*, 17, 1971, σ. 893-894.

2. Th. Buerghenthal, «Proceedings against Greece under the European Convention of Human Rights», *AJIL*, 62, 1968, σ. 442.

3. Το 1968 κατατέθηκε προσφυγή κατά της δικτατορικής κυβέρνησης στο πλαίσιο της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας. Κ. Hailbronner, «Das Verfahren gegen Griechenland als Beispielfall einer Beshwerde im Rahmen der Internationalen Arbeitsorganisation», *ZaöRV*, 31, 1971, σ. 548 κ.ε.

4. Βλ. γενικά G. Cohen-Jonathan, *La Convention Européenne des Droits de l'Hom-*

μένως παραδεκτές, έστω και αν αφορούσαν δικαιώματα προσώπων με τα οποία δεν υφίσταται δεσμός οιοδήποτε είδους.

Πέρα από την παρακολούθηση των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα σχετικά με την προστασία των ατομικών ελευθεριών και τις προσπάθειες του καθεστώτος για φιλελευθεροποίηση, η Συνέλευση, με τους δύο κατά σειρά εισηγητές της (τους Ολλανδούς Siegmann και Van der Stoel), έκανε πρώτη λόγο για την εξέταση της δυνατότητας να προσκληθεί η Ελλάδα να συμμορφωθεί με το Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης και, σε περίπτωση άρνησης, η Επιτροπή Υπουργών να αποφασίσει την αποβολή της, όπως άλλωστε εξουσιοδοτείται από το άρθρο 8 του Καταστατικού.⁵

Είναι όμως γεγονός ότι η ελληνική κυβέρνηση ενδιαφέρθηκε περισσότερο για τη νομική πλευρά της υπόθεσης και, κυρίως, για την εξέλιξη της στο πλαίσιο της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Μετά την απόφασή της επί του παραδεκτού των προσφυγών, η Επιτροπή προχώρησε στην εξέταση της νομικής και ουσιαστικής βασιμότητάς τους. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι ήδη από τη σχετική με το παραδεκτό απόφαση διαγράφονται οι ισχυρισμοί στους οποίους στηρίζει την άμυνά της η τότε ελληνική κυβέρνηση. Το καθεστώς ισχυρίζεται ότι αποτελεί «επαναστατική κυβέρνηση» η οποία, μολονότι δεσμεύεται από τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας, δεν μπορεί να ελεγχθεί για τη νομιμότητα των πράξεων με τις οποίες διατηρείται στην εξουσία.⁶ Στην απόφασή της επί του παραδεκτού, η Επιτροπή διαπιστώνει ότι οι εξαιρετικές πολιτικές περιστάσεις που συνδέονται με την ύπαρξη επανάστασης σαφώς εμπίπτουν στις προϋποθέσεις εκείνες του άρθρου 15 της ΕΣΔΑ, οι οποίες και ελέγχονται ως προς τη συνδρομή τους. Προσθέτει μάλιστα ότι οι κανόνες του διεθνούς δικαίου δεν αποκλείουν τις πρά-

me, εκδ. Economica, Παρίσι 1989, σ. 53-58. Βλ. επίσης άρθρο 24 της ΕΣΔΑ, αλλά και το άρθρο 53 της Σύμβασης της Βιέννης περί Συνθηκών. Όπως εξάλλου σημειώνει το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην υπόθεση Ιρλανδίας κατά Μ. Βρετανίας απαντώντας στον ισχυρισμό ότι η δικαιοδοσία κατέστη άνευ αντικειμένου: «The Court's judgments in fact serve not only to decide those cases brought before the Court but, more generally, to elucidate safeguard and develop the rules instituted by the Convention, thereby contributing to the observance by the States of the engagements undertaken by them as Contracting Parties». European Court of Human Rights, Ireland v. United Kingdom, judgment of 18-1-1978, *ILM*, 17, 1978/3, σ. 701, παρ. 154.

5. A.-Ch. Kiss - Ph. Vegleris, «L'affaire grecque devant le Conseil de l'Europe et la Commission européenne des Droits de l'Homme», *AFDI*, 17, 1971, σ. 896.

6. *Rapport de la Commission*, τόμ. I, 2ο μέρος, σ. 17.

ξεις επαναστατικών κυβερνήσεων από τη δικαιοδοσία της Επιτροπής.⁷ Σπεύδει δε να υπενθυμίσει, εγείροντας έμμεσα ένα ζήτημα καθορισμού αρμοδιοτήτων μεταξύ των οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, ότι η Συνέλευση δεν έχει εξουσία να διαπιστώσει ενδεχόμενες παραβιάσεις τής ΕΣΔΑ, ενώ αντίστοιχα η δικαιοδοσία της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων περιορίζεται από τα αιτήματα όπως προσδιορίζονται στις προσφυγές ανεξάρτητα από κάθε άλλο όργανο.⁸

Με δεύτερη απόφασή της, η Επιτροπή έκρινε παραδεκτή την προσθήκη νέων βάσεων στις ήδη εξεταζόμενες προσφυγές. Συγκεκριμένα, θεώρησε ότι τα πραγματικά περιστατικά που επικαλούνται τα προσφεύγοντα κράτη αφορούν επιπρόσθετα στην προστασία των άρθρων 3 και 7 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση βασάνων και απάνθρωπης μεταχείρισης, απαγόρευση αναδρομικής εφαρμογής ποινικού νόμου).

Παρόλο που η ελληνική κυβέρνηση πρόβαλε την ένσταση της μη εξάντλησης των ένδικων μέσων στην εσωτερική έννομη τάξη σε ό,τι αφορά το άρθρο 3, η Επιτροπή, επειδή δεν είχε ακόμη προχωρήσει στην εξέταση της ουσίας της υπόθεσης, θεώρησε ότι η άρση της δικαστικής ισοβιότητας από την ελληνική κυβέρνηση, όπως και η απουσία αποτελεσματικών ένδικων μέσων, κατέστησαν αλυσιτελή και, επομένως, απορριπτέα την ένσταση αυτή, μολονότι τα προσφεύγοντα κράτη δεν προσέφεραν αποδείξεις που να θεμελιώνουν την ύπαρξη πρακτικής η οποία να καθιστά άσκοπη την εξέταση της εξάντλησης αυτών των ένδικων μέσων.⁹

Τα πολιτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν έπαψαν όμως να εξετάζουν τις εξελίξεις των ελληνικών πολιτικών πραγμάτων, με σειρά εκθέσεων που υπέβαλε στη Συμβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης ο νέος εισηγητής Ολλανδός Van der Stoel, ο οποίος και επισκέφθηκε την Ελλάδα τρεις φορές στο διάστημα Απριλίου-Σεπτεμβρίου 1968.

Στις τρεις εκθέσεις του προς τη Συνέλευση, ο Van der Stoel διαπι-

7. Στο ίδιο, σ. 22.

8. Στο ίδιο, σ. 23, η Επιτροπή απαντά στον ισχυρισμό της ελληνικής κυβέρνησης (ό.π., σ. 19) ότι η Απόφαση 351 (1967) της Συμβουλευτικής Συνέλευσης, σύμφωνα με την οποία το όργανο αυτό επιφυλάσσεται να εκτιμήσει τη σκοπιμότητα αναστολής της συμμετοχής της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, ισοδυναμεί με εκ των προτέρων καταδίκη της Ελλάδας και αναγκαστικά επηρεάζει το καθήκον αμερόληπτης κρίσης της Επιτροπής.

9. Στο ίδιο, σ. 53.

στώνει την ευθεία αντίθεση του καθεστώτος προς τη δημοκρατική αρχή από την οποία και εξαρτάται η συμμετοχή ενός κράτους στο Συμβούλιο της Ευρώπης, και η οποία ήδη εμπόδιζε εκείνη της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Σημειώνει επίσης τα μέτρα και την «ατμόσφαιρα» τρομοκρατίας που κυριαρχούν στη δημόσια ζωή (όπως η απόλυση δικαστικών και πανεπιστημιακών), αλλά και τις συνθήκες απόλυτης ανελευθερίας στις οποίες διεξήχθη το δημοψήφισμα για την έγκριση του Συντάγματος 1968, προσθέτοντας τέλος ότι το καθεστώς δεν παρουσιάζει καμία πρόθεση εκδημοκρατισμού.¹⁰

Μετά τις εκθέσεις αυτές και τη γνωμοδότηση τριών ευρωπαϊών συνταγματολόγων σχετικά με το συνολικά αντιδημοκρατικό χαρακτήρα του Συντάγματος του 1968,¹¹ και με βάση τη Σύσταση 547 της Συμβουλευτικής Συνέλευσης προς την Επιτροπή Υπουργών που πρότεινε αναστολή της εκπροσώπησης της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης (άρθρο 8 του Καταστατικού), η Επιτροπή Υπουργών κοινοποιεί στην ελληνική κυβέρνηση τη Σύσταση αυτή της Συμβουλευτικής Συνέλευσης ενώ αποφασίζει, στις 6 Μαΐου 1969, ότι στην προσεχή σύνοδό της θα λάβει την οριστική της απόφαση.¹²

Πράγματι, η διαδικασία ενώπιον των πολιτικών οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης ολοκληρώνεται με τη συζήτηση στη σύνοδο της Επιτροπής Υπουργών του Δεκεμβρίου 1969 σχετικά με την παραβίαση του άρθρου 3 του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης (σεβασμός της αρχής του κράτους δικαίου και προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών) και τις συνέπειες της παραβιάσής του κατά τη Σύσταση 547 της Συμβουλευτικής Συνέλευσης (άρθρο 8 του Καταστατικού- αναστολή του δικαιώματος εκπροσώπησης).¹³

10. P. Mertens, «Les organes du Conseil de l'Europe et le concept de "démocratie" dans le cadre des deux affaires grecques», *Revue Belge de Droit International*, 1971, σ. 124.

11. Κείμενο σε ελληνική μετάφραση και εισαγωγικό σημείωμα Φ. Βεγλερή, *ΤοΣ*, τχ. 1.420, ιδιαίτερα σ. 437.

12. Ch. Rousseau, «Chronique des faits internationaux», *RGDIP*, 60, 1970, σ. 163· βλ. και *Economist*, Editorial, 6 Δεκεμβρίου 1969, σ. 15.

13. Κείμενο του Καταστατικού, στη γαλλική, στο P. Reuter - A. Gros, *Traité et documents diplomatiques*, PUF, Παρίσι 1982, σ. 212-213. Η αναστολή του δικαιώματος εκπροσώπησης περιλαμβάνει τα Καταστατικά Όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης και, συνεπώς, και την Επιτροπή Υπουργών. Στ. Πετράκης, *Η «ελληνική υπόθεση» ενώπιον των διεθνών οργανισμών (1967-1974). Δίκαιο και πολιτική της διεθνούς προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα

Στο μεταξύ, μετά τη διαπίστωση της αδυναμίας επιτεύξεως «φιλικού διακανονισμού μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών» (άρθρο 28 εδαφ. β της ΕΣΔΑ),¹⁴ η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων διαβιβάζει την έκθεσή της στην Επιτροπή Υπουργών τον Νοέμβριο του 1969. Η διαρροή της όμως στον διεθνή Τύπο προκάλεσε την έντονη διαμαρτυρία του στρατιωτικού καθεστώτος, το οποίο με ρηματική διακοίνωσή του προς τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης θεωρεί την παραβίαση του εμπιστευτικού χαρακτήρα λόγο ακυρότητας της έκθεσης της Επιτροπής.¹⁵

Στις 12 Δεκεμβρίου 1969, και ενώ αναμενόταν η απόφαση της Επιτροπής Υπουργών επί της αναστολής, ο τότε Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Πιπινέλης αναγγέλλει την αποχώρηση της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, καταγγέλλοντας το Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης και τη Σύμβαση της Ρώμης.¹⁶

1997, σ. 63, όπου και οι έννομες συνέπειες της αναστολής. Ένα ενδιαφέρον θεωρητικό ζήτημα προκύπτει στο σημείο αυτό παραμένοντας ακόμη σε εκκρεμότητα. Αφορά συγκεκριμένα στην απαιτούμενη πλειοψηφία στο πλαίσιο της Επιτροπής Υπουργών, προκειμένου το όργανο αυτό να αποφασίσει την αναστολή του δικαιώματος εκπροσωπήσεως, καθώς δεν υπάρχει σχετική ρητή πρόβλεψη στο Καταστατικό του οργανισμού αυτού. Δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις είναι δυνατές στο ζήτημα αυτό, είτε η κατ' αναλογία εφαρμογή του άρθρου 20 litt.c) του Καταστατικού, σχετικού με την εισδοχή ενός κράτους-μέλους στον οργανισμό (απαιτούμενη πλειοψηφία 2/3, Ch. Rousseau, «Chronique des faits...», ό.π., σ. 165), είτε η προσφυγή στον κανόνα του άρθρου 20 litt. d) του Καταστατικού που προβλέπει *ad hoc* απόφαση με πλειοψηφία 2/3 στην Επιτροπή Υπουργών για κάθε περίπτωση που δεν έχει ρητά προβλεφθεί στο Καταστατικό (Claudio Zanghi, «La questione greca al Consiglio d'Europa: analisi di taluni problemi interpretativi», *Rivista di Diritto europeo*, 10, 1970/1, σ. 46· επίσης Στ. Πετράκης, *Η «ελληνική υπόθεση»*..., ό.π., σ. 66, σημ. 73).

14. Βλ. Πρακτικά της συνάντησης μεταξύ ελληνικής αντιπροσωπείας και μελών της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο Δημ. Κώνστας, *Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης 1967-69. Θεωρία και πρακτική πολιτικής πίεσεως από Διεθνείς Οργανισμούς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976, σ. 207, όπου και η άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να δεσμευθεί σε χρονοδιάγραμμα αποκατάστασης των πολιτικών δικαιωμάτων στη χώρα.

15. Ρηματική διακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης προς τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης No 2837/7-12-1969, κείμενο στο *RHDI*, 22, 1969, σ. 187 (*le gouvernement hellénique*) ...considère le Rapport de la Commission comme nul et non avenu ... du fait que son contenu ait été illégalement acheminé vers la presse dans le but d'influencer le jugement du Comité des Ministres).

16. Ρηματική διακοίνωση της Ελληνικής Κυβέρνησης προς τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης No. 2844bis/12-12-1969, κείμενο στο *RHDI*, 22, 1969, σ. 189-191. Ο Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Ελλάδας ανακοίνωσε την κα-

Είναι αλήθεια ότι η τότε ελληνική κυβέρνηση, στο πλαίσιο της προσπάθειας «φιλικού διακανονισμού» (του άρθρου 28 εδ. β της ΕΣΔΑ), πρότεινε την αποδοχή «χρονοδιαγράμματος δημοκρατικών εξελίξεων» σε τέσσερα στάδια χωρίς όμως να δεσμεύεται στο τέταρτο και τελευταίο —«περί βουλευτικών εκλογών»— για το χρόνο των εκλογών αυτών. Συνάμα, και στο πλαίσιο της προσπάθειας εξεύρεσης συμβιβαστικής λύσης, το καθεστώς της Αθήνας συμφώνησε (τον Νοέμβριο του 1969) στην πρόσβαση των εκπροσώπων της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού στους τόπους εκτόπισης, στις φυλακές και στα κρατητήρια της Ασφάλειας.¹⁷ Τελικά, όμως, με την αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, το καθεστώς αρνήθηκε την ανανέωση της συμφωνίας αυτής μετά τον Ιανουάριο του 1971.¹⁸

2. ΟΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 15 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ¹⁹

Η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων²⁰ δεν μπορούσε να προχωρήσει στην εξέταση της ουσίας της υπόθεσης χωρίς προηγούμε-

ταγγελία της ΕΣΔΑ και την άμεση αποχώρηση της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Νομικά, όμως, δε θεμελιώνεται άμεσο αποτέλεσμα ούτε της καταγγελίας της ΕΣΔΑ ούτε της αποχώρησης από το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς ρητά προβλέπεται στο άρθρο 7 του Καταστατικού ότι η κοινοποίηση της αποχώρησης κρατών-μέλους προς τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης μέσα στο τελευταίο τρίμηνο του ημερολογιακού έτους παράγει τα αποτελέσματά της στο τέλος του επομένου οικονομικού έτους – για την Ελλάδα στο τέλος του 1970. Εξάλλου το άρθρο 65 της ΕΣΔΑ εξαρτά τις έννομες συνέπειες της καταγγελίας από την παρέλευση εξαμήνης προθεσμίας προειδοποίησης, που αρχίζει από την κοινοποίηση της καταγγελίας στον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

17. Κείμενο της συμφωνίας αυτής στο Conseil de l'Europe, *Commission Européenne des Droits de l'Homme*, Rapport de la Commission, Requête, n. 3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67, τόμ. Ι, 2ο μέρος, σ. 163.

18. Δ. Κώνστας, *ό.π.*, σ. 168.

19. Το άρθρο 15 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, που είναι και κρίσιμο στην «ελληνική υπόθεση», έχει ως εξής: «Εν περιπτώσει πολέμου ή ετέρου δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωήν του έθνους, έκαστον συμβαλλόμενον μέρος δύναται να λάβη μέτρα κατά παράβασιν των υπό της παρούσης Συμβάσεως προβλεπομένων υποχρεώσεων εν τω απαιτούμένω υπό της καταστάσεως απολύτως αναγκαίω μέτρω και υπό τον όρον όπως τα μέτρα ταύτα μη αντιτίθενται εις τας άλλας υποχρεώσεις τας απορρεούσας εκ του διεθνούς δικαίου».

20. Ήδη από τον Απρίλιο του 1968, με την ολοκλήρωση δηλαδή της διαδικα-

νο έλεγχο των προϋποθέσεων εφαρμογής του άρθρου 15, καθώς τούτο επιτρέπει εξαιρέσεις –ή «μέτρα παρεκκλίσεως»– στην προστασία μιας σειράς ατομικών δικαιωμάτων (προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, δικαστική προστασία, οικογενειακή ζωή, ελευθερία έκφρασης και γνώμης, ελευθερία της συνάθροισης, συνδικαλιστική και πολιτική ελευθερία), και αποτελούσε το κυριότερο μέσο άμυνας της ελληνικής κυβέρνησης στη διαδικασία αυτή.²¹

Η Επιτροπή απορρίπτει τον ισχυρισμό της ελληνικής κυβέρνησης ότι οι *de facto* «επαναστατικές» κυβερνήσεις έχουν από τη φύση τους μειωμένες υποχρεώσεις έναντι της Συμβάσεως, και αντίστοιχα απολαύουν ευρύτερης διακριτικής ευχέρειας ως προς την εκτίμηση του κινδύνου που απειλεί τη ζωή του έθνους.²² Προσθέτει

οίας επί του παραδεκτού, η «ελληνική υπόθεση» συνεχίζεται ενώπιον Υποεπιτροπής, η οποία και προχώρησε στην εξέταση της ουσίας της και στη διεξαγωγή των απαραίτητων ανακριτικών πράξεων επισκεπτόμενη την Αθήνα. Η Υποεπιτροπή, αφού υιοθέτησε την έκθεσή της επί της υποθέσεως, τη διαβίβασε στην Επιτροπή βλ. Στ. Περόακης *Η «ελληνική υπόθεση»*..., ό.π., σ. 91-92. Η διάκριση, όμως, μεταξύ Επιτροπής και Υποεπιτροπής δεν είναι νομικά σημαντική για την εξέλιξη της διαδικασίας.

21. Εξάλλου, στις προϋποθέσεις του άρθρου 15 περιλαμβάνεται και η διαπίστωση της παραβίασης ή όχι από ένα συμβαλλόμενο μέρος «του απολύτως αναγκαίου μέτρου» από τις περιστάσεις ως προς τις εξαιρέσεις στις προστατευόμενες ελευθερίες στην ΕΣΔΑ. Πρβλ. European Court of Human Rights, «Case of Ireland v. United Kingdom, judgment of the Court of 18-1-1978», *ILM*, 18, 1978, παρ. 211, σ. 707, όπως επίσης και Dec. Adm. Com. Ap., 5310/71, 5451/72, 1 Oct. 1972, Yearbook XV, σ. 76. «Therefore, the effects of derogation made by the respondent Government under Article 15 of the Convention cannot be considered at the present stage of admissibility. Consequently the Commission reserves for an examination of the merits the question whether the measures concerned were or are justified under Article 15».

22. *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, ό.π., σ. 28, παρ. 60. Η Επιτροπή διαπιστώνει ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ικανοποίησε τις προϋποθέσεις γνωστοποίησης (άρθρο 15 παρ. 3) των μέτρων που εμπήκουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 15 παρ. 1 (και συνεπώς παραβιάζουν υποχρεώσεις που προκύπτουν από την ΕΣΔΑ. Βλ. *Rapport de la Commission*, ό.π., σ. 42, παρ. 81). Όμως η Επιτροπή δεν εξαρτά από τη διαπίστωση αυτή έννομες συνέπειες επί της ουσίας. Φαίνεται ότι αυτές εξαντλούνται στο καθήκον (ενός συμβαλλόμενου μέρους) ενημέρωσης της Επιτροπής. Σε περίπτωση διαπιστώσεως, κατά τη διαδικασία ενώπιον της Επιτροπής ή του Δικαστηρίου, της έλλειψης αυτής (ακριβούς γνωστοποίησης των μέτρων που λαμβάνονται στην εσωτερική έννομη τάξη με βάση το άρθρο 15 παρ. 1), το κράτος που ενδιαφέρεται να επικαλεσθεί το άρθρο 15 φέρει το βάρος της απόδειξης (και πληροφόρησης της Επιτροπής) όχι μόνο του συμφωνου χαρακτηρισμού με το άρθρο 15 των μέτρων που έχει λάβει, αλλά και των λόγων που δικαιολογούν την εφαρμογή τους. Υπάρχει δηλαδή ένα είδος αναστροφής του βάρους

δε ότι ο δημόσιος κίνδυνος που απειλεί τη ζωή του έθνους είναι εκείνος που χαρακτηρίζεται ως άμεσος και επικείμενος, έχει επιπτώσεις στο σύνολο του έθνους, αποτελεί απειλή για την οργανωμένη ζωή της κοινωνίας, και έχει εξαιρετικό χαρακτήρα όταν οι περιορισμοί των προστατευόμενων ελευθεριών για λόγους υγείας, ασφάλειας ή δημόσιας τάξης, που προβλέπονται στην ΕΣΔΑ, καθίστανται από τις περιστάσεις προφανώς ανεπαρκείς.²³ Βέβαια κάθε Συμβαλλόμενο Μέρος στην ΕΣΔΑ απολαύει ευρύτατης διακριτικής ευχέρειας ως προς τη διαπίστωση του δημόσιου κινδύνου, όπως και ως προς την εκτίμηση της έκτασης των «μέτρων παρεκκλίσεως» που επιβάλλει στο πλαίσιο του άρθρου αυτού στα προστατευόμενα στην ΕΣΔΑ ατομικά δικαιώματα. Τούτο συμβαίνει επειδή οι εθνικές αρχές βρίσκονται, καταρχήν, σε καλύτερη θέση από τον διεθνή δικαστή προκειμένου να αποφασίσουν εάν συντρέχει ή όχι τέτοιος δημόσιος κίνδυνος και σε ποια έκταση είναι αναγκαίες οι εξαιρέσεις του άρθρου 15 για την αντιμετώπισή του. Όμως, ανήκει στη δικαιοδοσία της Επιτροπής και του Δικαστηρίου ο έλεγχος της υπέρβασης ή όχι των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας του κράτους πέρα από το «απολύτως αναγκαίο μέτρο κατά τις περιστάσεις».²⁴

Η Επιτροπή απορρίπτει στην «ελληνική υπόθεση» ακόμη και

της απόδειξης. *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 81, παρ. 154. «La Commission estime en l'occurrence, qu' il incombe au Gouvernement défendeur de démontrer que les conditions justifiant des mesures de dérogation au titre de l'article 15 ont été et continuent à être remplies...», πρβλ. επίσης *Op. Com.*, 25 Jan. 1976, *Case of Ireland v. United Kingdom Yearbook XIX*, σ. 586-588.

23. *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 81, παρ. 153. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου ήδη από την υπόθεση *Lawless* (*Cour eur. des Droits de l'Homme, Affaire Lawless, arrêt du 1er juillet 1961*, σειρά Α', τόμ. 3, παρ. 28, σ. 56) προσπάθησε να προσδιορίσει ακριβέστερα την έννοια του «δημόσιου κινδύνου απειλούντος την ζωήν του έθνους» του άρθρου 15, παρ. 1, της ΕΣΔΑ. Είναι χαρακτηριστικό ότι το γαλλικό κείμενο της απόφασης, το οποίο είναι και το αυθεντικό, διαφέρει από το αγγλικό («...une situation de crise ou de danger exceptionnel et imminent qui affecte l'ensemble de la population...», ενώ το αντίστοιχο αγγλικό κείμενο έχει ως εξής: «...an exceptional situation of crisis or emergency which affects the whole population...»). Η διαφορά αυτή στα δύο κείμενα δεν πέρασε απαρατήρητη από την Επιτροπή, η οποία όμως σημειώνει ότι στηρίζεται στο γαλλικό (αυθεντικό) κείμενο της απόφασης, *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 80, παρ. 152.

24. Πρβλ. τη μεταγενέστερη νομολογία, ενδεικτικά: *European Court of Human Rights, «Case of Ireland v. United Kingdom, judgment of the Court of 18-1-1978»*, *ILM*, 18, 1978, σ. 707, παρ. 207.

την ύπαρξη άμεσου και επικείμενου κινδύνου που θα δικαιολογούσε τις εξαιρέσεις του άρθρου 15.²⁵ Έτσι, αφού διαπιστώνει ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν κατόρθωσε να αποδείξει τη συνδρομή της προϋπόθεσης αυτής, δεν προχωρεί σε παραπέρα έλεγχο των υπολοίπων προϋποθέσεων του άρθρου 15.

Συγκεκριμένα, τόσο οι ποσότητες όσο και το είδος των όπλων που ανακάλυψε το καθεστώς και τα οποία ισχυριζόταν ότι θα χρησιμοποιούνταν για την ανατροπή του ήταν αμελητέας σημασίας, ενώ επιπρόσθετα δεν παρουσίασε κάποια απόδειξη ότι θα χρησιμοποιούνταν σε διαδηλώσεις.²⁶ Εξάλλου, ο άμεσος και επικείμενος κίνδυνος που αντιπροσώπευαν, κατά το καθεστώς, οι διαδηλώσεις και οι απεργίες των πρώτων μηνών του 1967 δε διέφεραν ουσιωδώς από τις αντίστοιχες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών σε ανάλογες περιόδους, οι δε δυνάμεις ασφαλείας απέδειξαν ότι έλεγχαν την κατάσταση.²⁷ Τέλος, ο ισχυρισμός που θεμελιώνεται στην κρίση των συνταγματικών θεσμών θεωρήθηκε και αυτός απορριπτός, καθώς η ίδια η πολιτική κατάσταση της χώρας καθιστούσε απίθανη τη δημιουργία «λαϊκού μετώπου», ενώ η ευχέρεια με την οποία έγιναν οι συλλήψεις των αντιπάλων του καθεστώτος τη νύκτα της 21ης Απριλίου 1967 δείχνει την έλλειψη οργανώσεώς τους, η οποία και δε δικαιολογεί τις προθέσεις που τους αποδίδονταν.²⁸

Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η Επιτροπή θεώρησε ότι οι λόγοι που πρόβαλε το καθεστώς (βόμβες, και δραστηριότητα αντιστασιακών οργανώσεων) για τη διατήρηση της αναστολής των ατομικών ελευθεριών, δε συνέτρεχαν καθώς οι αρχές θα μπορούσαν να προσφύγουν στα συνήθη μέτρα για την αντιμετώπισή τους.²⁹ Ορισμένα δε μέλη της Επιτροπής υποστήριξαν ότι, ακόμα κι αν οι λόγοι αυτοί συνέτρεχαν κατά το χρόνο αναστολής, το διάστημα

25. *Rapport de la Commission*, τόμ. 1, 1ο μέρος, σ. 86, παρ. 165· βλ. όμως και αντίθετα, *op. diss. Delaye*, ό.π., σ. 91, παρ. 178, *op. diss. Busutil*, ό.π., σ. 137, παρ. 237· βλ. Επίσης, *op. diss. Eustathiadés*, ό.π., σ. 99, παρ. 184, όπου όμως σημειώνεται ότι η αποδεικτική διαδικασία διακρίνεται από τη συγκέντρωση ενδείξεων των οποίων η γενικότητα δεν επέτρεψε τη συναγωγή ασφαλών διαπιστώσεων ως προς τα περιστατικά και τις περιστάσεις που δικαιολογούν ή όχι τη συνδρομή «δημοσίου κινδύνου απειλούντος την ζωήν του έθνους», ό.π., σ. 98-99, παρ. 183.

26. *Rapport de la Commission*, τόμ. 1, 1ο μέρος, σ. 83, παρ. 159.

27. Στο ίδιο, σ. 84, παρ. 160-161.

28. Στο ίδιο, σ. 85, παρ. 163-164

29. Στο ίδιο, σ. 117, παρ. 207.

που μεσολάβησε σε καμία περίπτωση δε δικαιολογεί την προσφυγή στις διατάξεις εξαιρετικού χαρακτήρα του άρθρου 15.³⁰

3. Η ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΗΣ ΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η θεμελίωση των παραβιάσεων των προστατευόμενων δικαιωμάτων στην ΕΣΔΑ από τα μέτρα που έλαβε η ελληνική κυβέρνηση μετά την 21η Απριλίου 1967 δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσχέρειες για την Επιτροπή. Είναι, πάντως, χαρακτηριστικό ότι στις περιπτώσεις των άρθρων 5 (προσωπική ελευθερία και ασφάλεια) και 6 (εγγυήσεις δικαστικής προστασίας) η Επιτροπή καταφεύγει σε ένα επιχείρημα εξ αντιδιαστολής ερμηνείας του άρθρου 15 προκειμένου να τονίσει τη βαρύτητα των παραβιάσεων των δύο αυτών διατάξεων. Έτσι οι παραβιάσεις των διατάξεων του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ, σχετικού με τις προϋποθέσεις και τις περιπτώσεις στερήσεως των εγγυήσεων της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας, είναι τέτοιας σοβαρότητας για την Επιτροπή που δε δικαιολογούνται ως απολύτως αναγκαίες για την αντιμετώπιση επικείμενου κινδύνου ούτε στην υποθετική περίπτωση που θα συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 15. Επειδή, εξάλλου, τόσο η αστυνομία όσο και τα δικαστήρια ασκούν τα καθήκοντά τους χωρίς δυσκολίες και προσκόμματα, η Επιτροπή θεωρεί ότι εξαιρέσεις στις εγγυήσεις προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας, διάφορες των περιορισμών που προβλέπονται στο ίδιο το άρθρο 5, δε δικαιολογούνται από τις περιστάσεις.³¹ Το ίδιο σκεπτικό ακολουθείται και σε

30. Στο ίδιο, op. diss. Süsterhenn, σ.120, παρ. 216· op. diss. Ermacora, σ. 120, παρ. 215· op. diss. Bussuttil, σ. 140, παρ. 239, αντίθετα, op. diss. Delaye, ό.π., σ. 117-118, παρ. 209-211· πρβλ. όμως και op. Eustathiadés, σ. 122, παρ. 219 «...indépendamment des doutes que l'on peut avoir quant à la persistance longtemps après le 21-4-1967 d'un danger public au sens de l'article 15...», ο οποίος όμως θεωρεί ότι η διαδικασία των αποδείξεων ενώπιον της Επιτροπής, όπως διεξήχθη, δεν επέτρεψε τη διαπίστωση των αναγκών εκείνων στοιχείων από τα οποία συνάγεται ότι τα μέτρα που ελήφθησαν μετά την 21η Απριλίου 1967, εάν υποτεθεί ότι ο δημόσιος κίνδυνος που επικαλείται η ελληνική κυβέρνηση πράγματι εξακολουθούσε να υφίσταται, ανταποκρίνονται στις προϋποθέσεις του άρθρου 15.

31. *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 160, παρ. 287, βλ. όμως, αντίθετα, και op. diss. Delaye, ό.π., σ. 161 παρ. 188, ο οποίος θεωρεί ότι οι εξαιρέσεις των εγγυήσεων προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας, και συγκεκριμένα αυτές

σχέση με το άρθρο 6 (διαπιστώνει δηλαδή η Επιτροπή ότι η έλλειψη εγγυήσεων δικαστικής προστασίας είναι τέτοια που δε δικαιολογείται ούτε στο μέτρο που θα ήταν αναγκαίο στο πλαίσιο εφαρμογής του άρθρου 15, εφόσον τούτο είχε εφαρμογή), επαναλαμβάνοντας βέβαια ότι η απόλυση τριάντα δικαστικών λειτουργών το 1968 και η σχετική ακυρωτική απόφαση του ΣτΕ από μόνες τους θεμελιώνουν την έλλειψη εγγυήσεων δικαστικής προστασίας.³²

Ως προς τα υπόλοιπα άρθρα της ΕΣΔΑ, είναι αξιοσημείωτο ότι παρόλο που η Επιτροπή δεν εξετάζει την αναστολή τους στην υποθετική περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 15, εντούτοις σπεύδει να υπενθυμίσει, επαναλαμβάνοντας κάθε φορά τη σχετική διατύπωση των αντίστοιχων άρθρων, ότι τα εφαρμοζόμενα μέτρα δε δικαιολογούνται στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας έστω και ως εξαιρέσεις των προστατευόμενων στη Σύμβαση ατομικών δικαιωμάτων (όπως η προστασία της οικογενειακής ζωής [άρθρο 8] – με την πρακτική της αστυνομίας να προβαίνει σε συλλήψεις τη νύκτα,³³ η ελευθερία του Τύπου [άρθρο 10],³⁴ ή η ελευθερία της συνάθροισης [άρθρο 11]– σε κλειστούς χώρους όταν εξαρτάται από προηγούμενη άδεια της αστυνομίας). Στην περίπτωση μάλιστα αυτή η Επιτροπή διαπιστώνει την ύπαρξη «αστυνομικού κράτους» το οποίο, όπως σημειώνει, αποτελεί το αντίθετο μιας δημοκρατικής κοινωνίας.³⁵

του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ, αποτελούν πάγια πρακτική σε καιρό πολέμου η οποία δικαιολογείται στο πλαίσιο του άρθρου 15, προσθέτοντας δε ότι η απόλυση από τα κρατητήρια των δύο τρίτων των υπόπτων που συνελήφθησαν τις πρώτες ημέρες του πραξικοπήματος αποτελεί ένδειξη της άμεσης αναγκαιότητας των μέτρων αυτών εκείνο το χρονικό διάστημα.

32. Στο *ίδιο*, σ. 178, παρ. 328 και σ. 177, παρ. 325, αντιστοίχως. Όπως μάλιστα σημειώνει η Επιτροπή σε σχέση με το άρθρο 6, παραβιάζεται και το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ που αφορά στο δικαίωμα πραγματικής, δηλαδή αποτελεσματικής, προσφυγής καθώς κατά τη διοικητική διερεύνηση των παραπόνων πολιτικών κρατούμενων σχετικών με απάνθρωπη μεταχείριση και βασανισμούς η διοίκηση είτε δεν προβαίνει στον έλεγχο των παραπόνων αυτών είτε, και όταν ακόμη προχωρεί σε αυτόν, ο έλεγχος αυτός είναι πλημμελής ως προς τη διαπίστωση και εκτίμηση των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών, *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 211-212, παρ. 402.

33. *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 184, παρ. 345.

34. Στο *ίδιο*, σ. 199, παρ. 369.

35. Στο *ίδιο*, σ. 208, παρ. 394. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η Επιτροπή, στην απόφασή της σχετικά με την παραβίαση του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ (προστασία του δικαιώματος συνεταιρισμού) από την ελληνική κυβέρνηση και τη διάλυση από

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο των διαπιστώσεων της Επιτροπής αφορά στην ελευθερία της γνώμης. Η Επιτροπή θεωρεί ότι δεν αντίκειται σε αυτή η λήψη πειθαρχικών μέτρων από τα πανεπιστημιακά ιδρύματα ως παρεπόμενη ποινή σε φοιτητές που ήδη έχουν καταδικαστεί για πολιτικά εγκλήματα. Διερωτάται, όμως, μήπως μία τέτοια αντιμετώπιση θα παραβίαζε το δικαίωμα στην εκπαίδευση, εισάγοντας εμμέσως ένα ζήτημα προστασίας όχι πλέον ενός ατομικού δικαιώματος αλλά ενός κοινωνικού.³⁶

Παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον η εξέταση της αναστολής των πολιτικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Ξεκινώντας από το αυτόνομο, ότι η εκλογή βουλής σε εύλογα χρονικά διαστήματα είναι το θεμέλιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας, και υπενθυμίζοντας τη ματαίωση των εκλογών του Μαΐου 1967, η Επιτροπή σημειώνει ότι ακόμη και στην περίπτωση άμεσου και επικείμενου κινδύνου για τη χώρα, η πολιτική κατάσταση δε δικαιολογούσε την αναστολή των εργασιών του κοινοβουλίου, πολύ περισσότερο που κάτι τέτοιο δε συνέβη ούτε στην περίοδο 1946-49.³⁷

Η Επιτροπή θεωρεί, όμως, ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν παραβιάζει το άρθρο 7 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση αναδρομικής εφαρμογής ποινικών διατάξεων) και το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (προστασία της ιδιοκτησίας). Αφενός, οι σχετικές, Η' και Λ', συγτακτικές πράξεις του καθεστώτος δεν είναι ασυμβίβα-

αυτή συνδικαλιστικών και επαγγελματικών οργανώσεων ή την αντικατάσταση των μελών των διοικήσεων τους με την αιτιολογία ότι τελούσαν υπό κομμουνιστική επιρροή, θεωρεί ότι οι ενέργειες αυτές δε συνιστούν παρακώλυση του καταστατικού σκοπού τους (προάσπιση και προώθηση των αντίστοιχων επαγγελματικών συμφερόντων) των οργανώσεων αυτών. Προσθέτει όμως, και εδώ έγκειται η συμβολή της Επιτροπής σε ένα ενδιαφέρον ζήτημα «συντρέχουσας» δικαιοδοσίας της με εκείνη του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, ότι οι διαπιστώσεις αυτές δε βλάπτουν τον έλεγχο παραβιάσεων άλλων διεθνών συμβάσεων (εργασίας) που έχει κυρώσει η Ελλάδα, ακόμη και όταν αφορούν στα ίδια πραγματικά περιστατικά. Πράγματι, το Διεθνές Γραφείο Εργασίας συνέστησε ad hoc Επιτροπή για τη διερεύνηση καταγγελίας (των εκπροσώπων εργαζομένων από την ΟΔΓ τη Δανία, τη Νορβηγία και τη Σουηδία) σχετικής με την παραβίαση διατάξεων των υπ. αριθ. 87 και 98 Διεθνών Συμβάσεων Εργασίας (που αφορούν αντιστοίχως στη συνδικαλιστική ελευθερία – δηλαδή στο δικαίωμα των εργαζομένων να ιδρύουν, να προσχωρούν και να οργανώνουν την εκλογή τους σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, και στο δικαίωμα σε ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις), K. Hailbronner, ό.π., σημ. 3, σ. 549, σημ. 3 και σ. 563.

36. Στο ίδιο., σ. 200, παρ. 371.

37. Στο ίδιο, σ. 219, παρ. 416-418.

στες με το άρθρο 7, αφετέρου, οι επίδικες διατάξεις των συντακτικών αυτών πράξεων ουδέποτε έτυχαν εφαρμογής. Εξάλλου, η προστασία της ιδιοκτησίας στο Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο υπόκειται σε περιορισμούς οι οποίοι, εφόσον δε συνεπάγονται στέρηση του συνόλου των περιουσιακών στοιχείων ενός προσώπου, δεν περιορίζονται ούτε ως προς το είδος της ποινής ούτε ως προς την αυστηρότητά της.³⁸

Η έρευνα της Επιτροπής σχετικά με 30 περιπτώσεις βασανισμών (από τις 213 που καταγγέλλθηκαν συνολικά) όπως και τα κάθε είδους προσκόμματα που πρόβαλε το καθεστώς στην έρευνα αυτή,³⁹ αλλά και η σχετική επιχειρηματολογία της ελληνικής κυβέρνησης είναι χαρακτηριστικά τουλάχιστον της αμνηστίας της ενώπιον του διεθνούς αυτού οργάνου. Το καθεστώς αρνήθηκε να επιτρέψει στα μέλη της Επιτροπής να επισκεφθούν τις φυλακές Αβέρωφ προτείνοντας τις φυλακές Κορυδαλλού, όπου όμως, όπως σημειώνει η Επιτροπή, μόνο ποινικοί και όχι πολιτικοί κρατούμενοι υπάρχουν. Αρνείται μάλιστα την επίσκεψη των μελών της στη Λέρο, όπως και τη συνάντησή τους με μεγάλο αριθμό προσώπων για τα οποία εξετάζει το ενδεχόμενο βασανισμού τους. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι η τότε κυβέρνηση επιλεκτικά μόνο παραδίδει στην Επιτροπή τα έγγραφα που της ζητούνται, όπως εκθέσεις του Ερυθρού Σταυρού ή ιατρικές γνωματεύσεις σε περιπτώσεις βασανισμών. Ενδεικτική επίσης είναι η επιχειρηματολογία της τότε κυβέρνησης προκειμένου να αντικρούσει τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων κρατών ότι αξιωματούχοι και όργανα του καθεστώτος επιτρέπουν ή κάνουν χρήση βασανιστηρίων. Η ελληνική κυβέρνηση καταφεύγει μόνο σε μία γενική άρνηση των ισχυρισμών αυτών, προσθέτοντας ότι πρόκειται για εχθρική προπαγάνδα.⁴⁰

38. *Rapport de la Commission*, τόμ. Ι, 1ο μέρος, σ. 225, παρ. 425, 426, και σ. 226, παρ. 427. Οι διαπιστώσεις της Επιτροπής ως προς την εφαρμογή στην πράξη ή όχι των επίδικων διατάξεων προκειμένου αυτές να αποτελέσουν αντικείμενο διάγνωσης από μέρους της δεν επιβεβαιώνονται από τη μεταγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, που αρκείται στην απλή διαπίστωση διατάξεων εσωτερικού δικαίου οι οποίες σαφώς να αντίκεινται στη Σύμβαση, ανεξαρτήτως αν εφαρμόζονται ή όχι στην πράξη, *Eur. Court of H.R., «Ireland v. United Kingdom, judgment of 18-1-1978», ILM, 17, 1978/3, σ. 711-712, παρ. 240.*

39. Στ. Πετράκης, *Η «ελληνική υπόθεση»...*, ό.π., σ. 103-104.

40. Στο ίδιο, σ. 11, παρ. 22 και σ. 414, παρ. 3. Η άρνηση των βασανιστηρίων από την ελληνική κυβέρνηση με τον ισχυρισμό ότι πρόκειται για εχθρική προπαγάνδα καθίσταται αλυσιτελής καθώς εκείνο που επιδιώκεται, ο έλεγχος δηλαδή

Η Επιτροπή, από την πλευρά της, αφού εξέτασε 56 μάρτυρες, κατόρθωσε να θεμελιώσει τη χρήση βασανιστηρίων και συγκεκριμένα της φάλαγγας (την οποία και προτιμούν τα όργανα του καθεστώτος γιατί δεν αφήνει εξωτερικούς τραυματισμούς) σε συνδυασμό με άλλα βασανιστήρια,⁴¹ όπως ηλεκτροσόκ και εικονικές εκτελέσεις σε 11 περιπτώσεις· οι τελευταίες συνιστούν ομοιόμορφη πρακτική κρατικών οργάνων και μία γενικευμένη κατάσταση με την ανοχή των ιεραρχικά προϊσταμένων τους, η οποία προκύπτει καθώς «σαφώς» δεν ελήφθη κανένα μέτρο για τη διοικητική ή δικαστική διερεύνηση των βασανισμών αυτών.⁴² Η Επιτροπή σημειώνει χαρακτηριστικά ότι τα θύματα βασανισμών δεν παραπονούνται για άλλα περιστατικά «ελάσσοнос σημασίας» κακοποίησης τους από την αστυνομία, θεωρώντας αυτά ως συνηθισμένη συμπεριφορά της. Προσθέτει δε ότι ο βαθμός της ασκούμενης φυσικής βίας και η ανοχή προς αυτή διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία.⁴³ Η Επιτροπή τέλος διαπιστώνει παραβίαση του άρθρου 3

των καταγγελιών ως υπερβολικών ή και αναληθών δεν επιτυγχάνεται αφού η διαπίστωση των βασανιστηρίων αναζητάται από την Επιτροπή με αποδεικτικά μέσα των οποίων η δύναμη θεμελιώνεται πέρα από κάθε εύλογη αμφιβολία, (δε σπριζεται δηλαδή σε απλή θεωρητική πιθανότητα, ούτε προκύπτει προκειμένου να αποφευχθεί κάποιο δυσάρεστο λογικό συμπέρασμα, *Rapport de la Commission*, τόμ. II, 1ο μέρος, σ. 14 παρ. 30).

41. Στο ίδιο, σ. 415-416, παρ. 8-9.

42. Στο ίδιο, σ. 418-419, παρ. 12-15. Για την έννοια της διοικητικής πρακτικής, η οποία εξάλλου απαλλάσσει την Επιτροπή από την εξέταση της εξάντλησης των ένδικων μέσων στην εσωτερική έννομη τάξη, βλ. *ό.π.*, σ. 13, παρ. 28-29· βλ. επίσης τη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στο ζήτημα, *European Court of Human Rights*, «Ireland v. United Kingdom, judgment of 18-1-1978», *ILM*, 17, 1978/3, σ. 701, παρ. 159, για τη διάκριση μεταξύ βασάνων και απάνθρωπης μεταχείρισης η οποία είναι ζήτημα πραγματικό· πρβλ. τη μεταγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, αντί πολλών *ό.π.*, *European Court of Human Rights*, «Ireland v. United Kingdom, judgment of 18-1-1978», στο *ILM*, 17, 1978/3, σ. 702, παρ. 167. Η Επιτροπή, όμως, όπως εξάλλου από την αρχή φροντίζει να εξαγγείλει, δε διαχωρίζει εννοιολογικά μεταξύ βασάνων και απάνθρωπης μεταχείρισης στην έκθεσή της (*Rapport de la Commission*, τόμ. II, 1ο μέρος, σ. 1, παρ. 2).

43. Στο ίδιο, σ. 417, παρ. 11, πρβλ. την προσπάθεια προσδιορισμού της απάνθρωπης μεταχείρισης στη μεταγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, *ό.π.*, *European Court of Human Rights*, «Ireland v. United Kingdom, judgment of 18-1-1978», *ILM*, 17, 1978/3, σ. 702 παρ. 162: «...ill-treatment must attain a minimum level of severity [...] it depends on all the circumstances of the case, such as the duration of the treatment, its physical or mental effects and, in some cases, the sex, age and state of health of the victim etc...».

τόσο σε σχέση με τις συνθήκες κράτησης στη Λέρο και τα κρατητήρια της οδού Μπουμπουλίνας, όσο και σε σχέση με τη μακρόχρονη απαγόρευση στους κρατούμενους στις φυλακές Αβέρωφ να επικοινωνούν με τους οικείους τους.⁴⁴

Στην έκθεσή της η Επιτροπή διαπιστώνει ότι η ελληνική κυβέρνηση που προέκυψε μετά την 21η Απριλίου 1967 παραβιάζει τα εξής άρθρα της ΕΣΔΑ: 3 (βάσανοι και απάνθρωπη μεταχείριση), 5 (προσωπική ελευθερία και ασφάλεια), 6 (εγγυήσεις δικαστικής προστασίας), 8 (οικογενειακή ζωή), 9 (ελευθερία της σκέψης), 10 (ελευθερία γνώμης και Τύπου), 11 (δικαίωμα της συνάθροισης), 13 (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον των αρχών) και 14 (απαγόρευση διακρίνουσας μεταχείρισης). Δεν παραβιάζονται, κατά την Επιτροπή, τα άρθρα 7 της ΕΣΔΑ (απαγόρευση αναδρομικής εφαρμογής ποινικών διατάξεων) και 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (προστασία της ιδιοκτησίας).

4. ΟΙ ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Η ελληνική κυβέρνηση, σε όλη τη διάρκεια της εξέτασης της υπόθεσης στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τον οιονεί δικαιοδοτικό χαρακτήρα της προβάλλοντας κάθε λογής δικονομικά προσκόμματα. Πέρα από τις ενστάσεις αναρμοδιότητας και απαραδέκτου των προσφυγών και των πρόσθετων βάσεων τους, η ελληνική κυβέρνηση αμφισβήτησε ανεπιτυχώς τη δύναμη των αποδεικτικών μέσων στα οποία προσέφυγε η Επιτροπή, κυρίως στο ζήτημα της απόδειξης των βασάνων και της απάνθρωπης μεταχείρισης. Προσπάθησε, συγκεκριμένα, και μάλλον με νομικά παράδοξο τρόπο, να προσβάλει τις διαδικαστικές πράξεις της Επιτροπής που αφορούσαν στην εξέταση μαρτύρων χωρίς την παρουσία των «διαδίκων» μερών.⁴⁵ Όμως η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν παρουσιάζει ομοιότητες με εκείνη οποιασδήποτε άλλης μορφής δικαιωμάτων στις διεθνείς

44. Στο ίδιο, σ. 423, παρ. 18.

45. Βλ. *Rapport de la Commission*, τόμ. II, 1ο μέρος, σ. 11, παρ. 22· βλ. επίσης διεξοδικότερη παρουσίαση της θέσης αυτής, G.B. Zotiades, «Some aspects of the functions assigned to the European Commission of Human Rights in the examination of the merits of the case», *RHDI*, 22, 1969, σ. 85-89.

διαφορές. Στην περίπτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί καθήκον της Επιτροπής η αναζήτηση της αλήθειας με κάθε πρόσφορο μέσο, κάθε μέσο το οποίο επιτίπτει στην αντίληψή της.

Η εκτίμηση, εξάλλου, τού κάθε αποδεικτικού μέσου είναι ιδιαίτερα αυστηρή, και οδηγεί στον περιορισμό της αποδεικτικής δύναμης εκείνων των μέσων που αποτελούν έμμεση απόδειξη (π.χ., εκείνων που συνιστούν απλώς «αρχή αποδείξεων» –*prima facie* case–, και εκείνων που αποτελούν αυτήκη μαρτυρία).⁴⁶

Ένα τελευταίο στοιχείο της ιδιαιτερότητας της διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής αφορά στην υποχρέωση του άρθρου 28 εδ. α της ΕΣΔΑ (σχετικού με την παροχή «κάθε διευκόλυνσης» από τα συμβαλλόμενα μέρη κατά την άσκηση της δικαιοδοσίας της).

Είναι αλήθεια ότι η Επιτροπή δεν είναι σαφής ως προς τις έννομες συνέπειες που απορρέουν σε περίπτωση παραβίασης του άρθρου 28. Στην έκθεσή της αναφέρει ότι έλαβε υπόψη της, κατά την εκτίμηση των αποδείξεων, την άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να εκπληρώσει την υποχρέωση συνεργασίας της με την Επιτροπή όπως προκύπτει από τη Σύμβαση της Ρώμης. Πρακτικά αυτό συνιστά μετριασμό του βάρους της απόδειξης προς όφελος του άλλου αντιδίκου.⁴⁷

5. ΟΙ ΕΝΝΟΜΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΘΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Οι έννομες συνέπειες της αποχώρησης της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης εμφανίζονται στη διεθνή έννομη τάξη με δύο μορφές. Η πρώτη αφορά στην απώλεια της ιδιότητας του μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης με βάση το άρθρο 7 του Καταστατικού

46. *Rapport de la Commission*, τόμ. II, 1ο μέρος, σ. 14-15, παρ. 30-34.

47. Η Επιτροπή απέφυγε να απορρίψει ως ουσιαστικά αβάσιμες περιπτώσεις βασανισμών στις οποίες η ελληνική κυβέρνηση παρεμπόδιζε την έρευνά της. Προσθέτει όμως στην έκθεσή της ότι στις περιπτώσεις αυτές είχε άλλοτε απλές και άλλοτε ισχυρές ενδείξεις βασανισμών. *Rapport de la Commission*, τόμ. II, 1ο μέρος, σ. 15-16, παρ. 34 και σ. 422, παρ. 17· πρβλ. και εδώ τη μεταγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου το οποίο θεωρεί: «...the Court adopts the standard of proof “beyond reasonable doubt” but adds that such proof must follow from the coexistence of sufficiently strong, clear and concordant inferences of similar unrebutted presumption of fact. In this context, the conduct of the Parties when evidence is being obtained has to be taken into account», ό.π. European Court of Human Rights, «Ireland v. United Kingdom, judgment of 18-1-1978», *ILM*, 17, 1978/3, σ. 702, παρ. 161.

από 31ης Δεκεμβρίου 1970, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να μην απολαύει πλέον των δικαιωμάτων ούτε να δεσμεύεται από τις υποχρεώσεις που συνδέονται με την ιδιότητα του μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η Ελλάδα παύει, λοιπόν, μετά το τέλος του 1970 να έχει έστω και τυπικό δικαίωμα εκπροσώπησης στα καταστατικά αλλά και στα υπόλοιπα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Η Επιτροπή Υπουργών αποφασίζει στις 15 Απριλίου 1970 την υιοθέτηση της έκθεσης της Επιτροπής. Έχει προηγηθεί, ήδη στις 12 Δεκεμβρίου 1969, η διαπίστωση (από την Επιτροπή Υπουργών) της αποχής της Ελλάδας από τις εργασίες του Συμβουλίου της Ευρώπης,⁴⁸ και στη συνέχεια η δήλωση του Προέδρου της Επιτροπής Υπουργών ότι η αποχώρηση της Ελλάδας και η σχετική διαπίστωση της *de facto* αποχής της συνιστούν *de facto* αναστολή της συμμετοχής της σε αυτό.⁴⁹ Τον Φεβρουάριο του 1970 ακολουθεί δήλωση της ελληνικής κυβέρνησης ότι δεν πρόκειται πλέον να συμμετέχει στις εργασίες της Επιτροπής Υπουργών, προτιθέμενη να προσδώσει άμεσο αποτέλεσμα στην καταγγελία της. Η Επιτροπή Υπουργών, σε μία προσπάθεια αποφυγής περιττού νομικού τυπικισμού, όπως θα επέβαλε το άρθρο 32 της ΕΣΔΑ (διαπίστωση των παραβιάσεων της ΕΣΔΑ και στη συνέχεια καθορισμός προθεσμίας συμμόρφωσης), προχωρεί *uno actu* στην υιοθέτηση και δημοσίευση της έκθεσης της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων προσκαλώντας την ελληνική κυβέρνηση να αποκαταστήσει τα ατομικά δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες στην Ελλάδα, εφιστώντας δε την προσοχή της στην άμεση κατάργηση της πρακτικής των βασανιστηρίων και στην απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων. Εξάλλου, ήδη από τις 13 Ιουνίου 1970 αρχίζουν οι έννομες συνέπειες της καταγγελίας της ΕΣΔΑ κατά το άρθρο 65, η απαλλαγή δηλαδή της ελληνικής κυβέρνησης από τις υποχρεώσεις της όπως προκύπτουν από την ΕΣΔΑ, με εξαίρεση τα περιστατικά που αφορούν

48. Η Απόφαση 69-51 της Επιτροπής Υπουργών, η οποία ελήφθη την ίδια μέρα της κοινοποίησης της αποχώρησης και σύμφωνα με την οποία η Επιτροπή θεωρεί ότι εφεξής η ελληνική κυβέρνηση θα απέχει των εργασιών του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποτελεί απλή λογική διαπίστωση ενός πραγματικού περιστατικού, στερούμενη έννομων συνεπειών· Zanghi, ό.π., σημ. 13, σ. 63· βλ. και Στ. Περγάκης, *Η «ελληνική υπόθεση»...*, ό.π., σ. 72-73.

49. Η δήλωση αυτή, πολιτικό καταρχήν χαρακτήρα, δημιουργεί προβληματισμό από νομικής πλευράς, καθώς δε στηρίζεται σε διατάξεις του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης, Kiss - Vegleris, ό.π., σημ. 1, σ. 925, σημ. 81· Zanghi, ό.π., σ. 66.

στο διάστημα μέχρι την καταγγελία της (άρθρο 65 παρ. 2).⁵⁰

Η αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης θέτει επίσης το θέμα της τύχης των Συμβάσεων που έχει υπογράψει στο πλαίσιο του οργανισμού αυτού. Πράγματι, η ιδιότητα πλέον της Ελλάδας ως κράτους που δεν είναι μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης καθιστά αδύνατη τη συμμετοχή της στις Συμβάσεις εκείνες όπου συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να είναι μόνο εκείνα τα κράτη που έχουν παράλληλα την ιδιότητα του κράτους-μέλους (π.χ. άρθρο 33 παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Εγκαταστάσεως). Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι η επάνοδος της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης και η εκ νέου επικύρωση της Σύμβασης της Ρώμης απαιτούν και αντίστοιχη κύρωση της σύμβασης αυτής. Αντίθετα, η αποχώρηση της Ελλάδας δεν εμποδίζει τη διατήρηση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της που προκύπτουν από την ιδιότητά της ως συμβαλλόμενου μέρους σε συμβάσεις που υπεγράφησαν στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και οι οποίες ό-

50. Εξάλλου, μέχρι την έναρξη των αποτελεσμάτων της καταγγελίας, το συμβαλλόμενο μέρος δεσμεύεται ως προς το σεβασμό των διατάξεων της ΕΣΔΑ. Έτσι στις 10-4-1970, η Δανία, η Νορβηγία και η Σουηδία προσφεύγουν και πάλι στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (δεύτερη ελληνική υπόθεση). Στην περίπτωση όμως αυτή, οι προσφυγές τους αφορούν σε παραβιάσεις των άρθρων 3 και 6 της ΕΣΔΑ σε σχέση με τις δίκες της «Δημοκρατικής Άμυνας» ενώπιον του Εκτάκτου Στρατοδικείου Αθηνών, ζητώντας επιπρόσθετα από τον Πρόεδρο της Επιτροπής την αναστολή εκτελέσεως των θανατικών ποινών που επέβαλε το δικαστήριο αυτό. Ο τελευταίος κάνει δεκτό το αίτημα αυτό, επιδιώκει δε τη σχετική επικουρία του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης έναντι της ελληνικής κυβέρνησης. Πράγματι ο Γενικός Γραμματέας, προσφεύγοντας στη χρήση διπλωματικών μέσων, εξέφρασε την «ευχή» η ελληνική κυβέρνηση να μην προχωρήσει στην εκτέλεση των ποινών αυτών, αναδεικνύοντας έτσι τόσο τις νομικές αδυναμίες της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε εξαιρετικούς επειγόντες περιπτώσεις αλλά και συνάμα την εντελώς πραγματιστική αντιμετώπιση των θεμάτων αυτών από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η Επιτροπή, αφού διαπίστωσε στη συνέχεια την αρμοδιότητά της *ratione temporis* επί των προσφυγών αλλά και την άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να λάβει μέρος στη διαδικασία, προβαίνει σε *ex officio* έλεγχο της εξάντλησης των ένδικων μέσων στην εσωτερική έννομη τάξη και διαπιστώνει την ανυπαρξία τους σε σχέση με τις παραπάνω διατάξεις. Όμως, η επέλευση των έννομων αποτελεσμάτων της καταγγελίας της ΕΣΔΑ από την ελληνική κυβέρνηση καθιστά άνευ αντικειμένου τη διαβίβαση της Έκθεσης της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Επιτροπή Υπουργών, με συνέπεια να εξαντλεί τη δικαιοδοσία της Επιτροπής και να καθιστά αδύνατη την παραπέρα συνέχιση της διαδικασίας. Έτσι, με απόφασή της στις 5-10-1970, η Επιτροπή περατώνει τη διαδικασία και στη δεύτερη ελληνική υπόθεση. Βλ. Kiss - Vegleris, *ό.π.*, σ. 926-929.

μως δεν προϋποθέτουν την ιδιότητα κράτους-μέλους (συμβάσεις δηλαδή όπου τα συμβαλλόμενα μέρη μπορούν να είναι και μη μέλη, όπως π.χ. η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαστικής Συνδρομής σε ποινικές υποθέσεις). Τέλος, η Ελλάδα παρέμεινε συμβαλλόμενο μέρος σε εκείνες τις συμβάσεις οι οποίες προϋποθέτουν την ιδιότητα κράτους-μέλους προκειμένου τούτο να καταστεί συμβαλλόμενο μέρος, δεν εξαρτούν όμως από την ιδιότητα αυτή (του συμβαλλόμενου μέρους δηλαδή) τη συνέχιση της συμμετοχής του κράτους αυτού στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Είναι φανερό ότι η λογική συνέπεια της ρύθμισης αυτής είναι ότι από την αποχώρηση είναι αδύνατη η επικύρωση συμβάσεων που έχουν ήδη υπογραφεί, όμως δεν έχουν επικυρωθεί από το κράτος-μέλος που στο μεταξύ αποχώρησε.⁵¹

Σχετικό είναι, τέλος, και το ζήτημα της εφαρμογής της Σύμβασης της Ρώμης με βάση τον κυρωτικό της νόμο 2329/53 από το ΣτΕ το 1973,⁵² και ενώ η κυβέρνηση είχε ήδη από τριετίας και πλέον καταγγείλει τη Σύμβαση. Η θεωρία φαίνεται διχασμένη στο ζήτημα της εφαρμογής στο εσωτερικό δίκαιο του κυρωτικού νόμου διεθνούς συμβάσεως στην περίπτωση που το κράτος δε δεσμεύεται διεθνώς στη συνέχεια καταγγελίας.⁵³ Μολονότι η νομολογία δε φαίνεται να έχει λάβει οριστική θέση στο ζήτημα, ο σκοπός του συνταγματικού νομοθέτη να εξαρτήσει την εφαρμογή διατάξεων του διεθνούς δικαίου από την «υποδοχή» τους στο εσωτερικό δίκαιο αναιρείται εφόσον το κράτος δε θεωρεί, σε περίπτωση καταγγελίας, ότι η περαιτέρω εφαρμογή της διεθνούς συμβάσεως στο εσωτερικό δίκαιο είναι αδύνατη.

51. A. Manin, «La Grèce et le Conseil de l'Europe (12 décembre 1969 - 28 novembre 1974)», *AFDI*, 20, 1974, σ. 878-879. Αντίθετα, στην περίπτωση της αναστολής του δικαιώματος εκπροσώπησης, το κράτος-μέλος διατηρεί το δικαίωμα υπογραφής και επικύρωσης συμβάσεων που είναι ανοικτές για υπογραφή στα μέλη του οργανισμού. Στ. Πετράκης, *Η «ελληνική υπόθεση»...*, ό.π., σ. 64.

52. ΣτΕ 371/73, ΕΔΔ 1973. 388: «...[αι διατάξεις που καθυποβάλλουν την ίδρυση ναών σε άδεια εκκλησιαστικής αρχής] τελούν εν αρμονία προς τας αρχάς του Καταστατικού Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών και προς τας περί θρησκευτικής ελευθερίας διατάξεις της συμβάσεως της Ρώμης (ν. 2329/53)».

53. Θετικά, Εμμ. Ρούκουνας σε Ξένιον Ζέπου σ. 305-306, και Στ. Πετράκης, *Η «ελληνική υπόθεση»...*, ό.π., σ. 74, σημ. 84, αρνητικά, και ίσως ορθότερα, Φ. Θ. Βεγλερής, «Η Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το Σύνταγμα», *ΤοΣ*, τχ. 2.570, σημ. 88.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι επιπτώσεις της αποχώρησης της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης φάνηκαν κυρίως σε πολιτικό επίπεδο, ευρωπαϊκό, και εσωτερικό. Έτσι, σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της χώρας με την ΕΟΚ μπορεί να σημειωθεί η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Συμβούλιο της Ευρώπης ότι προτίθεται να προχωρήσει στην αναθεώρηση του όλου πλέγματος των σχέσεων ΕΟΚ-Ελλάδας καθώς η λειτουργία της Συμφωνίας Συνδέσεως πρέπει να ελέγχεται δημοκρατικά, όπως και η ίδια η Κοινότητα.⁵⁴

Σε νομικο-πολιτικό επίπεδο, η «ελληνική υπόθεση» καταδεικνύει ότι η «σπανιότης» των διακρατικών προσφυγών υποκρύπτει έντονα το πολιτικό στοιχείο τους σε σχέση με τις περιπτώσεις των ατομικών προσφυγών. Τούτο γίνεται σαφέστερο με την εκάστοτε μεταχείριση που επιφυλάσσει στις αντίστοιχες υποθέσεις η Επιτροπή Υπουργών, όπου το πολιτικό στοιχείο και οι πολιτικές εκτιμήσεις επηρεάζουν ιδιαίτερα τις αποφάσεις του οργάνου αυτού. Η «ελληνική υπόθεση» παρουσιάζει στοιχεία διακρατικού χαρακτήρα ελάσσονος σημασίας,⁵⁵ καθώς απουσίαζε ακριβώς εκείνο το στοιχείο της διακρατικής διαφοράς, η εκατέρωθεν δηλαδή αμφισβήτηση ενός υποκειμενικού δικαιώματος που υποκρύπτει συχνά και τη σύγκρουση πολιτικών συμφερόντων.⁵⁶ Η «ελληνική υπόθεση», σε αντίθεση με τις υπόλοιπες διακρατικές προσφυγές, αποτε-

54. Δ. Κώνστας, *ό.π.*, σ. 183· βλ. επίσης τις ενέργειες του Συμβουλίου Υπουργών της ΕΟΚ προκειμένου να επανενεργοποιήσει τη Συμφωνία Συνδέσεως ήδη από τις 14 Σεπτεμβρίου 1974· Manin, *ό.π.*, σ. 883, σημ. 52.

55. Το αντίστροφο συνέβη στην υπόθεση Λοϊζίδου κατά Τουρκίας, όπου η ατομική προσφυγή μετετράπη σε διακρατική (περίπτωση του άρθρου 48 ΕΣΔΑ – βλ. σχολιασμό της υπόθεσης αυτής στο G. Cohen-Jonathan, «L'affaire Loizidou devant la Cour européenne des droits de l'Homme. Quelques observations», *RGDIP*, 102, 1998/1, σ. 123). Παρόλο που το Δικαστήριο διακήρυξε ότι η ΕΣΔΑ αποτελεί «κείμενο θεσμικού χαρακτήρα της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης» («...instrument institutionnel de l'ordre public européen»), η διαπίστωση αυτή δεν εμπόδισε την εμφάνιση δυσχερειών με την επίκληση πολιτικού χαρακτήρα επιχειρημάτων κατά την εκτέλεση της απόφασης ενώπιον της Επιτροπής Υπουργών.

56. Βλ., όμως, και Στ. Νέστωρ, *Η ελληνική υπόθεση στο Συμβούλιο της Ευρώπης*, Αρμ. 33.361, αλλά και Δ. Κώνστας, «Το τουρκικό ζήτημα και η πολιτική υπόσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης», *ΤοΣ*, τχ. 8, σ. 355-358, που αντιμετωπίζουν τις περιπτώσεις των διακρατικών προσφυγών υπό το πολιτικό πρίσμα του «ενδοσυστημικού ρεαλισμού» και της κατά περίπτωση αντιμετώπισης της κάθε υποθέσεως αναλόγως των χαρακτηριστικών της.

λεί περιπτωση διακρατικής προσφυγής ελλείπει του δικαιώματος ατομικής προσφυγής των ενδιαφερόμενων προσώπων.

Στο εσωτερικό της χώρας, οι συνέπειες της αποχώρησης ήταν και πάλι έμμεσες καθώς η δημοσιότητα που δόθηκε στην έκθεση της Επιτροπής από τον διεθνή Τύπο επέτρεψε την πρόσκαιρη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των πολιτικών κρατουμένων και τη σύναψη συμφωνίας με τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού για την επίσκεψη πολιτικών κρατουμένων, συμφωνία που έληξε οριστικά τον Ιανουάριο του 1971.

Στο πλαίσιο των πολιτικών συνεπειών (και όχι, ίσως, των νομικών) θα μπορούσαν να αναφερθούν οι διατάξεις του Συντάγματος του 1975, τόσο εκείνες που αφορούν σε ατομικά δικαιώματα (π.χ. άρθρο 7 Σ. – απαγόρευση βασάνων, άρθρα 2 παρ. 1 και 25 Σ. – διατάξεις περί της αξίας του ανθρώπου και περί δικαιωμάτων του ανθρώπου) όσο και εκείνες που σχετίζονται με την εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη (π.χ. τα άρθρα 28 και 100 Σ).⁵⁷

Θα μπορούσε, τέλος, να βρει κανείς κάποιον απόηχο της «ελληνικής υπόθεσης» στη χρήση των λέξεων «ανθρώπινα δικαιώματα» (όρο καινοφανή τότε στα πολιτειακά πράγματα της χώρας)⁵⁸ στο Δ' Ψήφισμα της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, και στην ερμηνεία του από τη νομολογία απορριπτέας οποιαδήποτε σχετική αναφορά της στην ΕΣΔΑ. Η χρήση των λέξεων «ανθρώπινα δικαιώματα» επέτρεψε στα δικαστήρια, στο πλαίσιο της εσωτερικής έννομης τάξης, να θεωρήσουν ότι όχι μόνο διαπιστώνεται μία πραγματική κατάσταση («εκφράζουσα την θέλησιν του ελληνικού λαού διαπνεομένη από απόλυτον σεβασμόν προς τα ανθρώπινα δικαιώματα και

57. Βλ. αντιστοίχως: J. Catsiapis, «Chronique constitutionnelle étrangère-La Constitution de la Grèce du 9 juin 1975», *RDP*, 91, 1975, σ. 1582· Φ. Βεγλερός, «Η Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Σύνταγμα», *ΤοΣ*, 3, σ. 53, και Α.Α. Fatouros, «International law and the new greek constitution», *AJIL*, 70, 1976, σ. 504.

58. Για τη χρήση των λέξεων «ανθρώπινα δικαιώματα» στο Σύνταγμα του 1975/86 σε σχέση με την ΕΣΔΑ, βλ. αντί πολλών Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ατομικές Ελευθερίες*, εκδ. Α. Σάκουλα, Θεσ/νίκη 1982, σ. 16-17. Ακόμη δε περισσότερο είναι εμφανής η σημασία τους καθώς έγινε χρήση των λέξεων «κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα και καθήκοντα» στο δικτατορικό Σύνταγμα του 1968 (άρθρα 26-29, κείμενο στο Κ. Μαυριάς - Α. Παντελής, *Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα*, εκδ. Α. Σάκουλα, 1990, σ. 225), δεδομένης επιπρόσθετα της σχετικής αρνητικής γνωμοδότησης των νομικών εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, βλ. παραπάνω σημ. 11.

ακλόνητον πίστιν προς τας δημοκρατικές αρχάς»), αλλά επίσης ότι τίθενται κανόνες ουσιαστικού ποινικού δικαίου⁵⁹ που επιτρέπουν να θεωρηθεί ότι πράγματι δεν παραβιάζεται η αρχή της μη αναδρομικότητας των ποινικών νόμων όταν ορίζεται ότι «αι απορρεύσασαι κυβερνήσεις (εκ του στασιαστικού κινήματος της 21ης Απριλίου 1967) ήσαν κυβερνήσεις βίας».

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

American Journal of International law - AJIL

Annuaire Français de Droit International - AFDI

International Legal Materials - ILM

Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht - ZaöRV

Revue de Droit Public - RDP

Revue Hellénique de Droit International - RHDI

Revue Générale de Droit International Public - RGDIP

Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου - ΕΔΔ

Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - ΕΣΔΑ

Το Σύνταγμα - ΤοΣ.

59. ΑΠ 683/1975 (Ολ.), ΤοΣ, 1.898 («...και αν το πραξικόπημα πλήρως επεκράτησε και επετεύχθη εν τοις πράγμασιν η δι' αυτού σκοπούμενη ανατροπή τής μέχρις 21.4.1967 συνταγματικής τάξεως και η εμπέδωσις νέας, παρά ταύτα το πραγματικόν τούτο επίτευγμα, ουδ' επί στιγμὴν αποδεκτόν γενόμενον υπό του ελληνικοῦ λαοῦ, δεν αναγνωρίζεται υπό του δικαίου ως επενεγχόν οϊανδήποτε ἔννομον συνέπειαν...»).